

УДК 316.62

Коробка Лариса Миколаївна

кандидат психологічних наук,
головний науковий співробітник лабораторії психології мас та спільнот,
Інститут соціальної та політичної психології НАПН України,
м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0001-9306-0624
larisakorobka@gmail.com

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ ПРОТИДІЇ СТИГМАТИЗАЦІЇ ТА ПІДТРИМКИ СТИГМАТИЗОВАНИХ ОСІБ

Актуальність проблеми стигматизації та запобігання її поширенню в сучасному українському суспільстві визначається потребою в розробленні соціально-психологічних технологій протидії стигматизації, підвищенні толерантності до інакшості в різних суспільних середовищах та підтримці осіб, які зазнають стигматизації.

Мета статті – на основі технологічного підходу розробити структурно-змістову модель вибудовування технології протидії стигматизації і підтримки стигматизованих осіб, розкрити зміст та особливості застосування розроблених технологій залежно від цільових груп.

Методологія. Створено структурно-змістову модель вибудовування технології як певного алгоритму діяльності з вирішення завдань активізації колективних зусиль із протидії стигматизації, підвищення толерантності до інакшості в різних суспільних середовищах та підтримки стигматизованих осіб. Розроблення відповідних технологій передбачає організацію *групової та індивідуальної роботи* з різними цільовими групами, яка забезпечується моделюванням та інтеграцією *інформаційно-змістового, діагностичного й корекційно-розвивального компонентів* технології; добором форм, методів, засобів, прийомів, технік та визначенням способів її реалізації, що дає можливості для її гнучкого використання залежно від завдань, цілей роботи, особливостей цільових груп, а також від фаху і професійного досвіду тих, хто буде здійснювати таку роботу.

У **результаті** розроблено комплекс соціально-психологічних технологій, зміст яких та особливості застосування було специфіковано залежно від цільових груп: технологія активізації психологічних ресурсів представників стигматизованих груп, меншин; технологія протидії стигматизації в соціальному оточенні; технологія підвищення психологічної компетентності професійних спільнот (психологів, соціальних педагогів, учителів, фахівців громадських організацій) із підтримки стигматизованих осіб. **Перспективи практичного** застосування результатів дослідження пов'язані з подальшим наповненням розроблених технологій новими елементами, методами, засобами, які більшою мірою будуть задовольняти потреби споживачів соціально-психологічних послуг, із приверненням уваги спільноти до проблеми стигматизації через науково обґрунтоване соціально-психологічне інформування та навчання.

Ключові слова: стигма; стигматизація; технологічний підхід; соціально-психологічні технології; протидія стигматизації; толерантність до інакшості; психологічна підтримка.

Larysa M. Korobka

PhD in Psychology, Associate Professor, senior research associate,
Chief Researcher of the Laboratory of Masses and Communities Psychology,
Institute for Social and Political Psychology
the National Academy of Educational Sciences of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
ORCID ID 0000-0001-9306-0624
larisakorobka@gmail.com

SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL TECHNOLOGIES COUNTERACTING STIGMATIZATION AND SUPPORT OF STIGMATIZED PERSONS

The urgency of researching the problem of stigmatization and preventing its spread in modern Ukrainian society is determined by the need to develop socio-psychological technologies for counteracting stigma, increasing tolerance for otherness in different social environments, and supporting stigmatized people.

The purpose of the paper. The technological approach to developing a structural-substantive model of creating the technology of counteracting stigma and psychological support of stigmatized people reveals the content and features of the developed technologies depending on the target groups.

Research results. It is developed the structural-substantive model of creating technology as a particular algorithm of activity for solving tasks to activate collective efforts of counteracting stigma, increase tolerance to otherness in different social environments, and support stigmatized persons. Developing relevant technologies involves group and individual work with different target groups. It is provided by modeling and integrating information and content, diagnostic, correctional, and developmental components of technology, selecting forms, methods, tools, and techniques, and identifying ways to implement. Moreover, it allows its flexible use depending on the tasks, objectives, and characteristics of target groups and the profession and professional experience of those who will carry out such work. As a result, a set of socio-psychological technologies for counteracting stigmatization and supporting stigmatized people is developed. These technologies are specified for the target groups' needs. For example, – activating psychological resources of stigmatized minorities; counteracting stigma in the social environment; increasing the psychological competence of professional communities (psychologists, social educators, teachers, and specialists of non-governmental organizations) to support stigmatized people.

Prospects for the practical application of research results are related to further filling the developed technologies with new elements, methods, and tools to meet the needs of consumers of social and psychological services.

Key words: stigma; stigmatization; technological approach; socio-psychological technologies; counteracting stigmatization; tolerance to otherness; psychological support.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Дотримання прав людини, забезпечення рівного підходу і відмова від дискримінаційних практик є важливим інструментом підтримання порозуміння, консолідації і забезпечення якісних змін у нашій країні. Натомість у суспільстві спостерігається посилення проявів стигматизації, нетерпимості та дискримінації людей за різними ознаками, що небезпечно як для окремих осіб, так і для соціального простору, адже такі явища не тільки загрожують суспільній моралі, а й призводять до посилення соціальної напруженості. Щоб ефективно протидіяти будь-яким формам нетерпимості, стигматизації й дискримінації, у суспільстві має проводитися зважена державна політика, здійснюватися широка інформаційно-просвітницька робота серед населення, а також активно залучатися ресурси громади.

Актуальність проблеми долання стигматизації осіб, груп, спільнот, які підпадають під дію цього феномена, є одним із тих чинників, що спонукає представників психологічної науки звертатися до аналізу феномену стигматизації і його наслідків та спрямовувати свої зусилля на вироблення соціально-психологічних технологій підтримки стигматизованих меншин та протидії стигматизації в різних соціальних сферах і середовищах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні проблема стигматизації досить широко представлена в науковій літературі. Здійснений аналіз феноменів «стигми» і «стигматизації», умов їх виникнення та наслідків; типів стигми та її компонентів (Белоносова, 2011; Бовина, 2013; Доній, 2017; Смирнова, 2005; Вурне, 2000; Corrigan, & Kosyluk, 2013; Haghghat, 2001) показав, що в *соціально-психологічному контексті* «стигма» постає як надзвичайно впливовий соціальний ярлик, який повністю змінює ставлення людини до інших і до самої себе, примушуючи ставитися до неї тільки як до носія небажаної якості; стигматизація розглядається як негативне виокремлення індивіда або соціальної групи за будь-якою ознакою з подальшим стереотипним набором соціальних реакцій на них.

Дослідники зазначають, що стигма – це принципово соціальне явище, яке формується культурою і структурою суспільства, сягаючи своїм корінням усього розмаїття соціальних відносин; стигматизоване ж сприйняття представників певної соціальної групи, як правило, проявляється в ситуаціях соціальної взаємодії

(міжособистісної або міжгрупової) (Смирнова, 2009; Link, & Phelan, 2001; Snider, & Flaherty, 2020). Теоретичний аналіз проблеми дає підстави розглядати стигматизацію як складний і неоднорідний феномен, що має зміст, розгортається в часі, проявляється в ситуаціях соціальної взаємодії; визначається і як процес необґрунтованого приписування людині чи групі людей тих чи інших негативних соціальних якостей («приклеювання» стигми) з огляду на наявність у неї/них певних особливостей, і як стан стигматизованості, тобто як такий, що виражає водночас сам процес, його причину, результат і його наслідок (Коробка, 2020).

Оберненим щодо стигматизації процесом, що має на меті відновлення прав і соціального статусу представників меншин, є дестигматизація, якої можна досягти шляхом застосування цілеспрямованих *технологій*, що мають впливати як на окрему особу, що піддавалася стигматизації, так і на її оточення, що здійснювала такий вплив. (Кнуф, 2006).

Отже, необхідність запобігання поширенню стигматизації, важливість сприяння взаєморозумінню та поваги до інакшості і розмаїття потребують вироблення ефективних соціально-психологічних технологій протидії стигматизації та підтримки представників стигматизовуваних груп, меншин. Вирішуючи це питання, доцільно скористатися технологічним підходом, основне призначення якого, у контексті нашого дослідження, якраз і полягає в розробленні соціально-психологічних технологій, спрямованих на розв'язання проблем стигматизації і підтримання осіб, що зазнають стигматизації в різних суспільних та освітніх середовищах (Коробка, 2020).

На актуальності використання соціальних та соціально-психологічних технологій, які можуть створюватися на основі різних парадигм, наголошується в сучасних психологічних дослідженнях К. Захарова, Н. Зимівець, Л. Карамушки, А. Овчарова, В. Панка, І. Петренко, Т. Титаренко та ін. Науковці розглядають технологію як виважену систему того, *як і яким чином* мета втілюється в конкретний різновид продукції або її складову частину, що дає відповідь на питання *як, яким чином* (сукупністю методів, прийомів, засобів, впливів) досягти поставленої мети (Карамушка, 2005; Панок, 2016; Петренко, 2017; Титаренко, 2019 та ін.).

Основними ознаками психологічної технології, як зазначають дослідники, є те, що вона завжди спрямована на зміну поведінки людини, її настроїв, ставлень, мотивів, цінностей тощо; зорієнтована на розв'язання конкретної життєвої проблеми людини або групи людей, на аналіз та врахування конкретного соціального і природного контексту (життєвої ситуації), у якому вони перебувають; передбачає наявність конкретної мети, деталізованого образу кінцевого результату і цілей, взаємозв'язок і взаємозумовленість складників технології і діагностичних, формувальних (коригувальних) та оцінних складників тощо (Панок та ін., 2016).

Такий аналіз дає нам підстави для того, щоб визначити соціально-психологічну технологію як спеціально організовану діяльність людей у певній сфері соціальної практики, яка підпорядковується певному алгоритму вирішення психологічних завдань, спрямованих на досягнення заздалегідь визначеного соціального ефекту та відповідної йому поведінки.

Отже, наші зусилля спрямовані на розроблення соціально-психологічних технологій протидії стигматизації і підтримки представників груп, меншин, які зазнають стигматизації в різних суспільних та освітніх середовищах.

Мета дослідження – на основі технологічного підходу розробити структурно-змістову модель вибудовування соціально-психологічної технології як певного алгоритму вирішення психологічних завдань протидії стигматизації та підтримки стигматизовуваних осіб; розкрити зміст та особливості застосування вироблених соціально-психологічних технологій залежно від цільових груп.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розв'язання проблеми запобігання і протидії стигматизації та підтримки стигматизовуваних меншин може бути реалізовано через організацію роботи як із представниками стигматизованих груп, меншин, так і із соціальним оточенням (щодо усвідомлення проблеми стигматизації та її наслідків, підвищення толерантності до проявів інакшості і різноманіття), а також із представниками професійних спільнот щодо підвищення їхньої компетентності в питанні підтримки осіб, які зазнають стигматизації. Це дасть змогу ефективно протистояти поширенню стигматизації в суспільстві, сприяти збереженню і відновленню психологічного добробуту осіб, які на собі відчувають наслідки стигматизації.

Такі завдання передбачали розроблення соціально-психологічних технологій протидії стигматизації і підтримки представників тих чи інших стигматизовуваних груп, які зазнають стигматизації в різних сферах і суспільній взаємодії загалом, зокрема у сферах освіти, родинного життя, громадської активності, гендерної взаємодії та медіакомунікації, у контексті переживання колективної провини і майнової нерівності.

Соціально-психологічну технологію протидії стигматизації і підтримки стигматизовуваних осіб розглянуто:

– як цілісну методичну систему, спрямовану на підтримку представників стигматизовуваних груп, меншин; активізацію колективних зусиль щодо протидії стигматизації і розвиток толерантності до інакшості в різних суспільних середовищах; підвищення психологічної компетентності представників професійних спільнот щодо підтримки стигматизовуваних меншин;

– як технологію, що реалізується на основі добору *форм, методів, засобів, прийомів, вправ, технік*, які використовуються для надання такої підтримки залежно від специфіки цільових груп

Застосування *технологічного підходу* і розуміння технології як спеціально організованої діяльності дало змогу *побудувати структурно-змістову модель розроблення* технології як певного алгоритму діяльності, спрямованої на вирішення психологічних завдань з активізації ресурсів представників стигматизовуваних меншин і колективних зусиль щодо протидії стигматизації, підвищення толерантності до інакшості в різних суспільних та освітніх середовищах. Це передбачає організацію *групової та індивідуальної роботи* із цільовими групами, яка забезпечується моделюванням та інтеграцією *інформаційно-змістового, діагностичного й корекційно-розвивального компонентів* технології; добором форм, методів, засобів, прийомів, технік і визначенням способів її реалізації на когнітивному, емоційному та поведінковому рівнях.

Інформаційно-змістовий компонент технології передбачає теоретико-методологічний аналіз проблеми стигматизації, її наслідків, дискримінації, виникнення стереотипів, упереджень тощо; проблеми надання соціально-психологічної підтримки і допомоги в складних життєвих ситуаціях і реалізується шляхом організації інформаційно-розвивальних занять, лекцій-бесід, фокус-групової дискусії тощо; *діагностичний* – охоплює проведення соціально-психологічної діагностики для вивчення зазначених явищ такими методами, як опитування, анкетування, контент-аналіз, тестування, психосемантичні методи, методи експертної оцінки, глибинне інтерв'ю тощо, і здійснюється шляхом попередньої та оцінно-результативної діагностики досліджуваних явищ; *корекційно-розвивальний компонент* передбачає практичний корекційно-розвивальний вплив на досліджуване явище в процесі психоедукації, психологічного консультування, психологічного супроводу, групової та індивідуальної психотерапії за допомогою *форм, способів, прийомів, засобів, вправ, технік* (мозковий штурм, дискусія, фокус-групова дискусія, психологічна гра, діалог,

переконавання, самооцінювання, рефлексія, рольова гра, соціально-психологічний тренінг, інтерактивні вправи тощо).

Організація роботи на *когнітивному рівні* полягає в отриманні нової інформації, спрямованої на підвищення рівня поінформованості про психологічні особливості того чи іншого феномену, про ті чи інші ситуації, про себе; на *емоційному рівні* – стосується аналізу відображення людиною емоційного проживання та оцінювання нових знань про себе та інших, особистих ресурсів, обмежень та дефіцитів, особливостей зниження чи підвищення власної самооцінки, самоприйняття; на *поведінковому рівні* – передбачає розширення поведінкового репертуару завдяки усвідомленню неефективності тих чи інших способів поведінки, які зазвичай використовуються людиною, та напрацюванню конструктивних способів і стратегій.

Зміст та особливості реалізації згаданих *компонентів, способів і форм* такої роботи визначаються залежно від *цільових груп та завдань* роботи. Цільовими групами в нашому дослідженні були *представники стигматизовуваних меншин, соціального оточення та представники професійних спільнот, які надають підтримку стигматизовуваним особам.*

Для кожної цільової групи ми визначили специфіку способів роботи на когнітивному, емоційному і поведінковому рівнях.

Із представниками стигматизовуваних груп:

– на *когнітивному рівні* – це надання інформаційної підтримки, актуалізація проблеми стигматизації, її негативних наслідків та можливостей запобігання цим проявам, усвідомлення особливостей взаємодії із соціальним оточенням та підвищення обізнаності щодо проявів нерівності;

– на *емоційному* – підвищення власної рефлексивності, здатності до самоприйняття тощо;

– на *поведінковому рівні* – підвищення самоефективності та соціальної активності, набуття навичок налагодження конструктивних стосунків з оточенням, активізація суб'єктної позиції та здатності використовувати підтримувальний потенціал спільноти, набуття навичок асертивної поведінки, надання само- і взаємодопомоги.

Із соціальним оточенням:

– на *когнітивному рівні* – актуалізація проблеми стигматизації, її негативних наслідків; усвідомлення різноманіття як цінного ресурсу спільноти; усвідомлення й віднаходження особистих і колективних ресурсів підвищення толерантності до інакшості; усвідомлення мотивів розбіжностей у широкій соціальній взаємодії;

– на *емоційному* – рефлексія власних емоцій, почуттів та їх опрацювання, підвищення рівня емоційної самосвідомості та саморегуляції; посилення емпатійного, толерантного ставлення до інакшості тощо;

– на *поведінковому рівні* – розвиток навичок толерантної комунікації; вироблення стратегій конструктивної взаємодії, побудова ефективної медіакомунікації, активізація індивідуальних і колективних ресурсів запобігання стигматизації, подолання її наслідків, вибудовування толерантного і безпечного середовища та підвищення толерантності до інакшості тощо.

Із представниками професійних спільнот:

– на *когнітивному рівні* – актуалізація проблеми стигматизації, її передумов, наслідків та можливостей запобігання цьому негативному явищу; психоедукація щодо психологічних труднощів осіб, які зазнають стигматизації за різними ознаками; залучення соціального оточення до процесу дестигматизації; робота з упередженнями й нетолерантним ставленням тощо;

– на *емоційному* – здійснення рефлексії власних емоцій, почуттів, які виникають у процесі роботи з особами, які зазнають стигматизації, а також професійних дій,

помилки; опрацювання емоційних переживань, підвищення рівня емоційної самосвідомості та саморегуляції; плекання власного психологічного добробуту тощо;

– *на поведінковому рівні* – розвиток навичок емпатійної комунікації, що сприятиме налагодженню довірчих стосунків з особами, які зазнають стигматизації за різними ознаками; вироблення максимально прийнятної стратегії подолання проблем та запобігання професійному вигоранню; навчання навичок переконливої комунікації, застосування психоедукації як керівництва до самопомоги, правильної самооцінки, як того, що спонукає людину діяти самостійно, а також навичок медіації і посередництва в конфлікті тощо.

Згідно із запропонованою схемою вироблення технологій, організація роботи відбувається в *груповому та індивідуальному форматах* з різними цільовими групами. Відповідно виокремлено такі форми *групової* роботи: *просвітницько-інформаційну, інтерактивно-психоедукаційну* – із соціальним оточенням; *інтервізійно-психоедукаційну* – із фахівцями, які працюють із представниками стигматизовуваних, груп, меншин; *інтерперсонально-терапевтичну* (інтерперсональна допомога в груповому контексті) – з представниками тих чи інших стигматизовуваних груп, меншин; та форми *індивідуальної* роботи: *терапевтично-психоедукаційну* – зі стигматизовуваними особами; *консультативно-психоедукаційну* – з представниками найближчого оточення стигматизовуваних осіб (члени сім'ї, друзі); *супервізійно-консультативну* – із фахівцями, які працюють із представниками стигматизовуваних, груп, меншин.

Для вирішення питання протидії стигматизації, підвищення толерантності до інакшості та підтримки стигматизовуваних осіб, груп, меншин особливе значення мають такі форми індивідуальної та групової роботи, як *просвіта і психоедукація*.

Психологічна просвіта являє собою спеціально організовану форму роботи, спрямовану на підвищення психологічної культури особистості, на формування потреби в психологічних знаннях і стимулювання бажання використовувати їх у повсякденному житті. Така форма роботи передбачає надання необхідних психологічних знань (зокрема щодо проблем, пов'язаних зі стигматизацією і дискримінацією груп, меншин за тією чи іншою ознакою в сучасному суспільстві, толерантністю до інакшості тощо), тим, хто їх потребує (учителі, батьки, учні, працівники соціальних служб, громад та ін.), а також надання інформації щодо фахівців, які можуть організувати таку допомогу й психологічну підтримку в розв'язанні тих чи інших проблем.

Просвітницька робота в боротьбі зі стигматизацією та її наслідками передбачає спрямованість на зміну настановлень, деструктивних стереотипів, упереджень та переконань щодо тих чи інших осіб, груп, меншин за допомогою переконувальної комунікації, надання правдивих знань та фактів. Переконливе повідомлення, як свідчать дослідження, це інформація, яка цілеспрямовано змінює переконання та знання людини, тобто когнітивний компонент соціального настановлення (Зимбардо, & Ляйппе, 2011), зміна якого відбувається за схемою «когніції-афекти-поведінка». Отже, робота, спрямована на зміну переконань особистості, якщо враховувати тісний взаємозв'язок усіх компонентів соціального настановлення, може приводити до зміни настановлень, які управляють її поведінкою.

Така робота зазвичай здійснюється в *груповому форматі* з використанням соціально-психологічного тренінгу, інформаційно-розвивальних занять в *інтерактивній формі*, фокус-групових дискусій як засобів активізації індивідуальних і колективних ресурсів протидії та запобігання стигматизації, подолання її наслідків та підвищення толерантності до інакшості в різних суспільних та освітніх середовищах. Під час такої роботи учасники залучені до процесу, є його активними учасниками та джерелом знань, а не пасивними споживачами інформації.

Ці форми роботи передбачають усвідомлення учасниками проблеми стигматизації та її наслідків, ролі підвищення толерантності до інакшості в запобіганні стигматизації; усвідомлення значення різноманіття, власної унікальності й унікальності іншого та необхідності соціальної активності в просуванні принципів толерантності, взаєморозуміння та співробітництва, налагодження діалогу на різних рівнях соціальної взаємодії.

У процесі роботи можуть використовуватися і такі інтерактивні методи, як мозковий штурм, дискусія, рольові ігри, робота в малих групах тощо, сутність і специфіку використання яких досить ґрунтовно описано в психологічній літературі. Просвітницька робота може також бути спрямована на вчасне виявлення проблем і звернення по належну допомогу.

Індивідуальний формат психологічної просвіти передбачає самостійний пошук та отримання психологічних знань завдяки наданню рекомендацій щодо відповідної літератури, відеофільмів, посилань на сайти, інформаційних буклетів тощо.

Однією із важливих форм роботи з надання підтримки представникам стигматизованих груп, меншин, як свідчать численні літературні джерела, наукові статті, розвідки тощо, є психоедукація, яка останнім часом усе більше привертає увагу науковців та психологів-практиків (Олексенко, 2020; Мосієнко, 2015). *Психоедукація* (психоосвіта) – це форма роботи, що базується на поясненні і донесенні до людей необхідної, правдивої, науково обґрунтованої інформації про сутність, причини та наслідки того чи іншого феномену, явища (у нашому випадку це проблема стигматизації, упереджень, психологічних труднощів осіб, які зазнають стигматизації, та їхнього оточення тощо) Психоедукація також передбачає інформування зацікавлених осіб про наявні ресурси підтримки – зокрема інформаційні, групи взаємопідтримки в системі освіти, у громаді і т. ін., її також розглядають як керівництво до самопомоги, правильної самооцінки, як те, що спонукає людей діяти самостійно. Психоедукація може фокусуватися на поглибленні знань про стигматизацію, її передумови та наслідки; про психологічні труднощі й потреби особи в інформаційній чи психологічній підтримці тощо.

Спрямованість технології на роботу *із соціальним оточенням* – представниками різних соціальних та освітніх середовищ (освітні заклади, організації, громади та ін.) – також може реалізовуватися у форматі *базової психоедукації* та надання рекомендацій щодо запобігання поширенню стигматизації та дискримінації, виникненню упереджень, а також підтримки осіб, які зазнають стигматизації в різних суспільних та освітніх середовищах.

Коли йдеться про організацію роботи *із фахівцями*, які надають психологічну підтримку представникам стигматизованих меншин, то тут ефективною формою роботи є *інтерв'язійно-психоедукаційна* і *суперв'язійно-консультативна*. Сутність такої форми роботи, як суперв'язія та інтерв'язія, висвітлюється в численних працях фахівців-психологів (Байдик, 2019; Іванюк, 2018; Malikiosi-Loizos, 2013 та ін.)

Суперв'язія, як форма роботи з надання професійної допомоги фахівцям, передбачає аналіз професійних труднощів, недоліків та удосконалення організації роботи. Її мета – забезпечити фахівцям максимальну можливість впоратися із труднощами, що виникли в процесі професійної діяльності, та сприяти професійному зростанню особи, якій надається суперв'язія. За допомогою суперв'язора також досліджуються почуття особи, яка звернулася з приводу суперв'язії, нарощується її спроможність психологічно захищатися від негативних впливів, запобігати професійному вигоранню тощо.

Інтерв'язія – це форма групової роботи з фахівцями, що передбачає обмін досвідом між колегами, у результаті чого визначаються спільні проблеми та

здійснюється загальний пошук долання цих проблем. Вона являє собою спосіб навчання в групі рівностатусних спеціалістів з метою підвищення професійних навичок та ефективності роботи з клієнтами.

Метою цих форм роботи з фахівцями є теоретичне і практичне підвищення кваліфікації фахівців із залученням елементів самопізнання й саморозвитку. Такі форми роботи дають фахівцям (психологам, соціальним педагогам, педагогам) змогу набувати необхідних знань з означеної проблеми; допомагають здійснювати рефлексію власних професійних дій, помилок, підвищують їх усвідомлення, сприяють здійсненню їх корекції та вибудовуванню більш ефективних стратегій надання психологічної допомоги в тих чи інших випадках. Завдяки таким формам роботи здійснюється аналіз відповідності і якості методів, засобів, технік надання підтримки особам, які зазнають стигматизації, та запобігання поширенню стигматизації в різних суспільних та освітніх середовищах; відбувається обмін досвідом і підвищення рівня професійної компетентності фахівців.

Індивідуальна робота з представниками цільових груп може здійснюватися в консультативно-психоедукаційній і терапевтично-психоедукаційній формах. Психологічне консультування як процес міжособистісного спілкування і взаємодії являє собою специфічно структуровану цілеспрямовану бесіду, яка допомагає іншому аналізувати свої почуття, думки, поведінку для кращого розуміння себе, зокрема й у взаєминах з іншими людьми. Це допомагає усвідомлювати і досліджувати свої сильні сторони, спираючись на внутрішні ресурси, більш ефективно керувати своїм життям завдяки прийняттю оптимальних рішень і вдосконаленню цілеспрямованих дій у соціальній взаємодії. Мета консультування – допомогти людям досягти відчуття психологічного добробуту, полегшити переживання стресу, подолати життєві кризи; підвищити спроможність тих, хто потребує допомоги, знаходити вихід зі складних ситуацій і самим приймати рішення та реалізовувати їх.

Психотерапевтична робота, як одна із форм надання психологічної допомоги і психологічного впливу, здійснюється в межах певної психологічної моделі і, у більш широкому сенсі, має на меті надання психологічної допомоги здоровим людям у ситуаціях різного роду психологічних ускладнень, а також у разі потреби поліпшити якість власного життя. Клієнтом у цій роботі вважається особа, яка безпосередньо звернулася по допомогу у важкій життєвій ситуації, у зв'язку із чим їй надається соціально-психологічна підтримка. Методологічною основою роботи з клієнтами є ті чи інші підходи і концепції, розроблені в річищі психоаналізу, біхевіоризму, когнітивної і гештальтпсихології, тілесно-орієнтованої, екзистенційно-гуманістичної психології.

Однією із форм групової психотерапевтичної роботи з представниками стигматизованих груп, меншин є *інтерперсонально-терапевтична*, яка передбачає надання інтерперсональної допомоги в умовах малої групи на основі використання групового контексту для досягнення індивідуальних і групових цілей, а також надання знань про закономірності функціонування групи. Аналіз таких форм роботи, як психологічне консультування, психотерапія, докладно представлено у відповідній літературі (Бурлачук, 2007; Горностаї, 2018).

Зазначимо, що розроблення соціально-психологічних технологій підтримки стигматизованих меншин здійснювалося на основі теоретичного аналізу проблеми, результатів проведених емпіричних досліджень, апробації та підтвердження ефективності запропонованих технологій, що висвітлено в низці публікацій (Васютинський, 2020; Вінков, 2019; Коробка, 2021; М'яленко, 2019). Отже, йдеться про розроблення науковцями лабораторії психології мас та спільнот *комплексу соціально-психологічних технологій* протидії стигматизації і підтримки представників

стигматизовуваних груп, меншин, зміст яких та особливості застосування специфіковано залежно від цільових груп: представники стигматизовуваних груп, меншин; представники соціального оточення і представники професійних спільнот.

Соціально-психологічна технологія активізації психологічних ресурсів представників груп, меншин, які зазнають стигматизації в різних сферах і середовищах, передбачає організацію роботи з підвищення здатності до асертивної поведінки осіб, які стигматизуються, зокрема, через майнову нерівність; усвідомлення представниками груп, стигматизовуваних за гендерною ознакою, особливостей своєї взаємодії із соціальним оточенням та підвищення її ефективності; підвищення ресурсності представників стигматизовуваних меншин у протистоянні кібербулінгу і подоланні його наслідків; підвищення емоційної компетентності членів родин стигматизовуваних осіб, які також зазнають стигматизації внаслідок так званої асоційованої стигми.

Аналіз проблеми стигматизації й дискримінації осіб, груп, меншин за різними ознаками, важливість їх підтримки соціальним оточенням спонукав до розроблення *соціально-психологічної технології протидії стигматизації в соціальному оточенні*, спрямованої на активізацію колективних зусиль із вибудовування і плекання толерантного, безпечного освітнього середовища та запобігання поширенню стигматизації через майнову нерівність в освітньому середовищі; формування толерантного медіапростору та підвищення толерантності до інакшості в соціальній взаємодії шляхом застосування неконфронтаційно-експертної проблематизації розбіжностей.

Технологія підвищення психологічної компетентності професійних спільнот (психологи, соціальні педагоги, учителі, фахівці громадських організацій та ін.) з підтримки стигматизовуваних меншин спрямована на підвищення: психологічної готовності фахівців соціально-психологічної служби, волонтерів громадських організацій до надання психологічної підтримки представникам стигматизовуваних меншин; підвищення компетентності педагогічних працівників (психологів закладів освіти, соціальних педагогів, учителів, вихователів) щодо проблеми стигматизації та підвищення толерантності до інакшості в освітньому середовищі; емоційної компетентності педагогів у запобіганні соціальній стигматизації в освітньому середовищі; обізнаності фахівців системи освіти щодо особливостей підтримки осіб, стигматизовуваних за гендерною ознакою.

Висновки та перспектива подальших досліджень. Отже, у вирішенні питання протидії стигматизації в різних суспільних середовищах та психологічної підтримки представників стигматизовуваних груп, меншин доцільним є використання технологічного підходу, основне призначення якого – розроблення і впровадження соціально-психологічних технологій. Побудовано структурно-змістову модель вироблення технології як певного алгоритму вирішення психологічних завдань, що дало змогу розробити комплекс соціально-психологічних технологій підтримки стигматизовуваних меншин і протидії стигматизації в різних сферах і середовищах; визначити їхній зміст та особливості застосування залежно від цільових груп. Запропонована нами модель досить гнучка, її можна використовувати залежно від завдань, цілей роботи, особливостей цільових груп, а також залежно від фаху і професійного досвіду тих, хто буде здійснювати таку роботу.

Представлені соціально-психологічні технології протидії стигматизації та підтримки стигматизовуваних меншин можуть стати основою для їх подальшого вдосконалення завдяки використанню фахівцями інтегративно-еклектичного підходу до технологізації своєї діяльності, що дасть змогу наповнювати запропоновані технології новими елементами, методами, засобами чи створювати нові моделі, які більшою мірою будуть задовольняти потреби споживачів соціально-психологічних послуг

Перспективи досліджень убачаємо в подальшому впровадженні запропонованих технологій у практику підтримки стигматизованих осіб, груп, меншин, підвищення толерантності до інакшості в різних суспільних та освітніх середовищах і наповнення їх новими елементами, методами, засобами, які більшою мірою будуть задовольняти потреби споживачів соціально-психологічних послуг; у приверненні уваги спільноти до проблеми стигматизації через науково обґрунтоване соціально-психологічне інформування та навчання.

Список використаних джерел

Байдик, В. (2019). Супервізія та інтервізія як ефективні інструменти підтримки спеціалістів психологічної служби. *Регіональна система розвитку післядипломної педагогічної освіти: виклики та сучасні рішення*. Матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (м. Северодонецьк, 7 листопада 2019 р.). ЛОІППО, Северодонецьк, с. 12–14.

Белоносова, Н. А. (2011). Деякі аспекти стигматизації та дискримінації людей, що живуть з ВІЛ/СНІД. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна*, 27, 225–226.

Бовина, И. Б., & Бовин, Б. Г. (2013). Стигматизация: социально-психологические аспекты (Ч. 2). *Психология и право*, 3 (4), 1–12.

Бурлачук, Л. Ф. и др. (2007). *Психотерапия*. Учебник для вузов. 2-е изд., стереотип. СПб.: Питер.

Васютинский, В. А. (2020). Индивидуально-коммуникативные предпосылки оценки взаимной вины участников социальных взаимодействий. *Economics, Social and Engineering Science*, 1–2, 164–172. Взято из https://ibn.idsi.md/ro/vizualizare_articol/105624

Вінков, В. Ю. (2019). Роль громадських організацій у соціально-психологічній підтримці стигматизованих меншин. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*, 44 (47), 88–95.

Горноста́й, П. П. (2018). *Консультативная психология. Теория и практика проблемного подхода*. Киев: Ника-Центр.

Доній, Н. Є. (2016). Стигматизація осіб, які оступилися: питання новітнього часу. *Вісник Дніпропетровського університету. Філософія*, 2, 93–100.

Зимбардо, Ф., & Ляйппе, М. (2011). *Социальное влияние*. СПб.: Питер.

Іванюк, І. В. (2018). Супервізія та інтервізія у роботі педагога. *Психологія та психосоціальні інтервенції*, 1, 36–40. Взято з http://nbuv.gov.ua/UJRN/ppi_2018_1_9.

Карамушка, Л. М. (Наук. ред.), Зайчикова, Т. В., Винославська О. В. та ін. (2005). *Технології роботи організаційних психологів*. Навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. та слухачів ін-тів післядиплом. освіти. К.: ІНКОС.

Кнуф, А., & Эпов, Л. Ю. (2006). Стигма: теория и практика. *Знание. Понимание. Умение*, 3, 116–122.

Коробка, Л. М. (2020). Соціально-психологічна підтримка стигматизованих меншин: технологічний підхід. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*, 45 (48), 100–109. doi: [https://doi.org/10.33120/ssj.vi45\(48\).146](https://doi.org/10.33120/ssj.vi45(48).146)

Коробка, Л. М. (2021). Соціально-психологічні технології підвищення толерантності до інакшості в освітньому середовищі. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*, 47 (50), 209–218.

Мосієнко, О. (2015). Психоедукація – первинний засіб в роботі з воїнами АТО. Взято з <http://iqholding.com.ua/articles/psikhoedukatsiya-pervinnii-zasib-v-roboti-z-voinami-ato>

Мяленко В. В. (2019). Особливості ставлення батьків та вчителів до ЛГБТ+дітей. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*, 44 (47), 81–87.

Олексенко, С. В. (2020). Психоедукація, як засіб формування культури психологічного здоров'я у педагогічних працівників. *Технології розвитку інтелекту*, 4 (1(26)). Взято з http://psytir.org.ua/upload/journals/3.26/authors/2020/Oleksenko_SvitlanaValer%92yanivna_Psihoedukatsiya_yak_zasib_formuvannya_kulturi_psihologichnogo_zdorov%92ya_u_pedagogichnih_pratsivnikiv.pdf.

Панок, В. Г. (Наук. ред.), Обухівська, А. Г., Острова, В. Д. та ін. (2016). *Психологічна служба*. Підручник. Київ: Ніка-центр.

Петренко, І. В. (2017). Особливості конструювання соціально-психологічних технологій у просторі освіти. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки*, 3 (2), 186–190.

Смирнова, Ю. С. (2009). *Предубеждения студентов в отношении представителей стигматизированных групп*. (Автореф. дис. канд. психол. наук). Белорус. госуд. ун-т, Минск.

Смирнова, Ю. С. (2005). Структурно-содержательные характеристики предубеждений к стигматизированным группам. *Современные психологические технологии влияния на личность*. Витебск: Изд-во УО «ВГУ им. П. М. Машерова», с. 133–142.

Титаренко, Т. М., Дворник, М. С., Климчук, В. О., Лазоренко, Б. П., Ларіна, Т.О., Мирончак, К. В., Савінов, В. В. (2019). *Соціально-психологічні технології відновлення особистості після травматичних подій*. Кропивницький: Імекс-ЛТД.

Byrne, P. (2000). Stigma of mental illness and ways of diminishing it. *Advances in Psychiatric Treatment*, 6, 65–72.

Corrigan, P. W., & Kosyluk, K. A. (2013) Erasing the stigma: where science meets advocacy. *Basic and applied social psychology*, 35, 131–140.

Haghighat, R. A. (2001). Unitary theory of stigmatization. Pursuit of self-interest and routes to destigmatisation. *British Journal of Psychiatry*, 178, 207–215.

Link, B. G. & Phelan, J. C. (2001). Conceptualizing Stigma. *Annual Review of Sociology*, 27, 363–385.

Malikiosi-Loizos, M. (2013). Personal Therapy for Future Therapists: Reflections on a Still Debated Issue. *The European Journal of Counselling Psychology*, 2 (1), 33–50. Взято з <https://ejcop.psychopen.eu/article/view/4>

Snider C., & Flaherty M. (2020). Stigma and mental health: The curious case of COVID-19. *MHG CJ-2020*, 3 (1), 27–32.

References

Baydyk, V. (2019). Superviziia ta interviziia yak efektyvni instrumenty pidtrymky spetsialistiv psykhologichnoi sluzhby [Supervision and intervention as effective tools to support psychological service specialists]. *Rehiona'na systema rozvytku pislidyplomnoi pedahohichnoi osvity: vyklyky ta suchasni rishennia (m. Syevierodonetsk, 7 lystopada 2019 r.)* [Regional system of development of postgraduate pedagogical education: challenges and modern solutions]. All-Ukrainian scientific-practical conf., Severodonetsk, November 7, 2019. LOIPPO, Sievierodonetsk, pp.12–14. (in Ukrainian)

Bovina, I. B., Bovin, B. G. (2013). Stigmatizatsiya: sotsialno-psikhologicheskiye aspekty (chast 2) [Stigma: socio-psychological aspects (part 2)] *Psikhologiya i pravo* [Psychology and Law]. 3 (4), 1–12. (in Russian)

Burlachuk, L. F. et al. (2007). *Psikhoterapiya: Uchebnik dlya vuzov* [Psychotherapy: A textbook for universities]. 2nd edition stereotypical. St. Petersburg: Piter. (in Russian).

Byelonosova, N. A. (2011). Dешaki asprktu styhmatuzatsii liudei, scho chyvyt z VIL/SNID [Some aspects of stigma and discrimination against people living with HIV/AIDS]. *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu* [Bulletin of Kharkiv National University. V. N Karazin: a collection of scientific works], 27, pp. 222–226. (in Ukrainian)

Byrne, P. (2000). Stigma of mental illness and ways of diminishing it. *Advances in Psychiatric Treatment*, 6, 65–72. (in English)

Corrigan, P. W., & Kosyluk, K. A. (2013). Erasing the stigma: where science meets advocacy. *Basic and applied social psychology*, 35, 131–140. (in English)

Doniy, N. Ye. (2017). Styhmatizatsiia osib, yaki ostupylysia: pytannia novitnoho chasu [Stigmatization of distressed people: the issue of modern times]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Filosofiia* [Bulletin of Dnipropetrovsk University. Philosophy], 2, 93–100. (in Ukrainian)

Gornostai, P. P. (2018). *Konsultativnaya psikhologiya. Teoriya i praktika problemnogo podkhoda* [Counseling psychology. Theory and practice of the problem approach]. Kiyev: Nika-Tsentr. (in Russian)

Haghighat, R. A. (2001) Unitary theory of stigmatization. Pursuit of self-interest and routes to destigmatisation. *British Journal of Psychiatry*, 178, 207–215. (in English)

Ivaniuk, I. V. (2018). Superviziia ta interviziia u roboti pedahoha [Supervision and intervision in the work of the teacher]. *Psykhologhiia ta psykhosotsialni interventsii* [Psychology and psychosocial interventions], 1, 36–40. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/ppi_2018_1_9. (in Ukrainian)

Karamushka, L. M. (Scientific Ed.), Zajchikova, T. V., Vinoslavska O. V. et al. (2005). *Tekhnologii roboty orhanizatsiinykh psykhologiv* [Technological robots of organizational psychologists]. Kyiv: INKOS. (in Ukrainian)

Knuf, A., & Epov, L. Yu. (2006b). Stigma: teoriya i praktika [Stigma: Theory and Practice]. *Znaniye. Ponimaniye. Umeniy* [Knowledge. Understanding. Skill], 3, 116–122. (in Russian)

Korobka, L. M. (2020). Sotsialno-psykhologichna pidtrymka styhmatyzovanykh menshyn: tekhnologichnyi pidkhid. [Socio-psychological support of stigmatized minorities: a technological approach] *Scientific Studies in Social and Political Psychology*, 45 (48), 100–109. doi: 10.33120/ssj.vi45 (48).146. (in Ukrainian)

Korobka, L. M. (2021). Sotsialno-psykhologichni tekhnologii pidvyshchennia tolerantnosti do inakshosti v osvitnomu seredovyschi [Socio-psychological technologies to increase tolerance for difference in the educational environment] *Scientific Studies in Social and Political Psychology*, 47 (50), 209–218. doi: [https://doi.org/10.33120/ssj.vi47\(50\)](https://doi.org/10.33120/ssj.vi47(50)). (in Ukrainian)

Link, B. G. & Phelan, J. C (2001). Conceptualizing Stigma. *Annual Review of Sociology*, 27, 363–385. (in English)

Malikiosi-Loizos, M. (2013). Personal Therapy for Future Therapists: Reflections on a Still Debated Issue. *The European Journal of Counselling Psychology*, Vol. 2 (1), 33–50. Retrieved from <https://ejcop.psychopen.eu/article/view/4>. (in English)

Mosiyenko, O. (2015). *Psykhoedukatsiia – osnovnyi zasib v roboti z voynamy ATO* [Psychoeducation – the primary tool in working with ATO soldiers]. Retrieved from <http://iqholding.com.ua/articles/psikhoedukatsiya-pervinnii-zasib-v-roboti-z-voynami-ato> (in Ukrainian)

Myalenko V. V. (2019). Osoblyvosti stavlennia batkiv ta vchyteliv do LHBT+ditei [Features of the attitude of parents and teachers to LGBT + children]. *Scientific Studies in Social and Political Psychology*, 44 (47), 81–87. (in Ukrainian)

Oleksenko, S. V. (2020). Psykhoedukatsiia, yak zasib formuvannia kultury psykhologichnoho zdorovia u pedahohichnykh pratsivnykiv [Psychoeducation as a means of forming a culture of mental health in teachers]. *Tekhnologii rozvytku intelektu* [Technologies of intellectual development]. 4, 1(26). Retrieved from http://psytir.org.ua/upload/journals/3.26/authors/2020/Oleksenko_Svitlana_Valer%92yanivna_Psihoedukatsiya_yak_zasib_formuvannya_kulturi_psihologichnoho_zdorov%92ya_u_pedagogichnih_pratsivnykiv.pdf. (in Ukrainian)

Panok, V. G. (Scientific Ed.), Obuhivska, A. G., Ostrova, V. D. et al. (2016). *Psykhologichna sluzhba* [Psychological service]. Kyiv: Nika-tsentr. (in Ukrainian)

Petrenko, I. V. (2017). Osoblyvosti konstruiuvannia sotsialno-psykhologichnykh tekhnologii u prostori osvity [Features of designing socio-psychological technologies in the space of education]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Serii: Psykhologichni nauky* [Scientific Bulletin of Kherson State University. Series: Psychological Sciences], 3 (2), 186–190. (in Ukrainian)

Smirnova, Yu. S. (2009). *Predubezhdeniya studentov v otnoshenii predstaviteley stigmatizirovanykh grupp* [Student bias against stigmatized groups]. (PhD Thesis). Belarus. state Univ., Minsk. (in Russian)

Smirnova, Yu. S. (2005). Strukturno-soderzhatelnyye kharakteristiki predubezhdeniy k stigmatizirovannym gruppam [Structural-content characteristics of prejudices against stigmatized groups]. *Sovremennyye psikhologicheskiye tekhnologii vliyaniya na lichnost* [Modern psychological technologies of influence on the individual]. Vitebsk: Publishing House UO «VGU them P. M. Masherov», pp. 133–142. (in Russian)

Snider C., & Flaherty M. (2020). Stigma and mental health: The curious case of COVID-19. *MHG CJ-2020*. 3 (1), 27–32. (in English)

Tytarenko, T. M., Dvornyk, M. C., Klymchuk, V. O., Lazorenko, B. P., Larina, T. O., Myronchak, K. V., Savinov, V. V. (2019). *Sotsialno-psykhologichni tehnologii vidnovlennya osobistosti pislya travmathchnykh podii* [Socio-psychological technologies of personality recovery after traumatic events]. Kropyvnytskyi: Imeks-LTD. (in Ukrainian)

Vasyutinskiy, V. A. (2020). Individualno-kommunikativnyye predposylki otsenki vzaimnoy viny uchastnikov sotsialnykh vzaimodeystviy [Individual and communicative prerequisites for assessing the mutual guilt of participants in social interactions]. *Economics, Social and Engineering Sciences* [Economics, Social and Engineering Science], 1–2, 164–172. [Retrieved from https://ibn.idsi.md/ro/vizualizare_articol/105624/](https://ibn.idsi.md/ro/vizualizare_articol/105624/). (in Ukrainian)

Vinkov, V. Yu. (2019). Rol hromadskykh orhanizatsii u sotsialno-psykholohichnii pidtrymtsi styhmatyzovuvanykh menshyn [The role of public organizations in the socio-psychological support of stigmatized minorities]. *Scientific studies in social and political psychology*, 44 (47), 88–95. (in Ukrainian)

Zimbardo, P., & Leippe, M. (2011). *Sotsialnoye vliyaniye* [Social influence]. St. Petersburg: Piter. (in Russian)